

Het zeventiende schaakstuk

Karel van Delft

KVDC

Het zeventiende schaakstuk

Karel van Delft

KVDC

Het zeventiende schaakstuk
Psychologische schaakvuistregels
Een visje voor de partij
Schaken, intelligentie en lesgeven op Leonardoscholen
Kleding en schaken: presteren en presenteren
Leren van de Bundesliga over speelomstandigheden
Schaakpromotie of ivoren toren
Schaken als metafoor voor het leven
De toegevoegde waarde van secondanten
De domheid van tijdnood
Verzamelaar van schaakboeken
Passie voor eindspelstudies
Drie partijfragmenten
Schaken en autisme
De rol van ouders
Toernooiorganisatoren
Links of rechts schaken
A.D. de Groot over Polgar
Analysevragenlijst
Omgekeerde variantenboom
Mentale notities
Op zoek naar het onverwachte

ISBN/EAN: 978-90-79760-00-8

Het zeventiende schaakstuk

Karel van Delft

KVDC

Inhoud

- Inleiding
  - 1. Het zeventiende schaakstuk 5
  - 2. Psychologische schaakvuistregels 21
  - 3. Een visje voor de partij 31
  - 4. Schaken, intelligentie en lesgeven op Leonardoscholen 51
  - 5. Kleding en schaken: presteren en presenteren 73
  - 6. Leren van de Bundesliga over speelomstandigheden 91
  - 7. Schaakpromotie of ivoren toren 99
  - 8. Schaken als metafoor voor het leven 109
  - 9. De toegevoegde waarde van secondanten 117
  - 10. De domheid van tijdnood 125
  - 11. Verzamelaar van schaakboeken 133
  - 12. Passie voor eindspelstudies 141
  - 13. Drie partijfragmenten 147
  - 14. Schaken en autisme 151
  - 15. De rol van ouders 163
  - 16. Toernooiorganisatoren 165
  - 17. Links of rechts schaken 171
  - 18. A.D. de Groot over Polgar 175
  - 19. Analysevragenlijst 179
  - 20. Omgekeerde variantenboom 185
  - 21. Mentale notities 187
  - 22. Op zoek naar het onverwachte 189
-

Inleiding

Schaken is een spel van mogelijkheden versus beperkingen. Net als het leven. Een schaker is het zeventiende stuk met zijn eigen mogelijkheden en beperkingen. Uiteindelijk speelt een schaker tegen zichzelf. Dit boek gaat over diverse aspecten van de psychologie van de schaker.

Over het aspect talentontwikkeling heb ik eerder uitgebreid geschreven in het boek 'Schaaktalent ontwikkelen'.

Dit boek omvat eerder gepubliceerde en nieuwe verhalen. Eerder gepubliceerde artikelen zijn her en der bewerkt.

Bij een aantal artikelen in dit boek hoort een literatuurlijst. Die lijsten en internetlinks staan in een databank op de site www.schaaktalent.nl.

Reacties stel ik op prijs: karel@kvdc.nl.

Karel van Delft

1 Het zeventiende schaakstuk

Presteren betekent presenteren: je laat in de arena zien wat je kunt. Schaakprestaties worden bepaald door schaaktechnische kwaliteiten, fysieke conditie, mentale aspecten en toeval. Je kunt zelfkennis, zelfmanagement en mentale vaardigheden ontwikkelen via training. Een schaker kun je zien als het zeventiende schaakstuk. Hoe hij zich gedraagt, kleurt hij zelf in.

Dit verhaal bestaat uit een beschouwing over mentale training en schaken, interviews met KNSB-bondscoach GM Vladimir Chuchelov en KNSB-talentcoach Dolf Meijer, de mental coach methode van Anne-Marie Benschop en de beschrijving van een aantal mentale trainingvormen.

Het ontwikkelen van productieve denkroutines is de sleutel tot succesvol denken.

Om te presteren moet een schaker een aantal mentale kwesties op orde hebben als zelfkennis, zelfvertrouwen, zelspraak, motivatie, concentratie, besluitvaardigheid, spanningsregulatie en incasseringsvermogen.

Het denken van een schaker is een complex proces omtrent een complexe denksport. Het gebeurt bewust en onbewust, beheerst en onbeheerst, gestructureerd of minder gestructureerd. Daarbij spelen waarnemen van patronen en relaties daartussen, het geheugen, redeneren, toepassen van heuristische (vuistregels), zoekstrategieën, rekenen, nemen van beslissingen en intuïtie (onbewuste kennis en redeneren) een rol.

De kwaliteiten van het brein worden beïnvloed door aanleg (nature) en ontwikkeling (nurture).

De kwaliteit van het schaakdenken wordt mede beïnvloed door de fysieke conditie van een speler: wie moe is kan zich slechter concentreren en moeilijker kennis herinneren. De fysieke conditie wordt onder meer beïnvloed door lichamelijke sport, slaap, voeding en energimanagement.

Schakers ontwikkelen een bepaalde denkwijze die bijvoorbeeld gekenmerkt wordt door meer of minder verifiëren (klopt het wel) of falsificeren (klopt het niet), materialistisch denken, zelfdiscipline, zelspraak of snel geïrriteerd raken.

Een essentiële vraag is hoe constructief een schaker omgaat met tegenslagen. Om succesvol te zijn moet een schaker zichzelf reëel onder ogen zien en volledig geconcentreerd zijn op zijn partij.

Wie zich wil ontwikkelen doet er goed aan te denken over zijn eigen denken (metacognitie). Daar maakt niet iedere schaker een gewoonte van.

2 Psychologische schaakvuistregels

Alleen rekenen heeft weinig zin in een schaakpartij. Als je alle mogelijkheden in de opening bekijkt zijn er na twee zetten al gauw zo'n 160.000 mogelijke voortzettingen. Dat ga je niet uitrekenen en dat kan bovendien slimmer. Patroonherkenning geeft richting aan ons denken en bij beredeneren van kandidaatzetten zijn vuistregels heel nuttig. Er zijn schaaktechnische en psychologische vuistregels.

Schaakdenken omvat diverse onderdelen als kennis, waarnemen, geheugen, intuïtie (onbewust denken), patronen herkennen, taxeren, redeneren, visualiseren, rekenen, plannen maken en beslissingen nemen. Een belangrijk onderdeel van redeneren is toepassen van vuistregels, ook wel heuristieken genoemd.

Schaakdenken is niet volledig logisch. Het menselijk denken kent tal van beperkingen, kwantitatief en kwalitatief. Het geheugen is bijvoorbeeld beperkt en we kunnen varianten niet eindeloos ver doorrekenen. Ook taxeren van kansrijke stellingen gaat mank aan beperkingen. We neigen bijvoorbeeld tot verifiëren (klopt het wel) in plaats van falsificeren (klopt het niet). Dat is in het dagelijks leven vaak handig, maar in kritieke situaties niet altijd bruikbaar. Een andere beperking is de neiging tot consistentie: mensen wijken niet graag van een ingeslagen weg af. Actief spelen associeer je onbewust met een nieuwe stelling en je komt minder gauw op het idee om een stuk terug te spelen naar het veld waar het vandaan komt.

Schaakdenken wordt beïnvloed door de chemische en fysieke conditie, taalgebruik, emoties en karaktertrekken (bijvoorbeeld een optimistische standaard geestesgesteldheid). Cognitief is van invloed of iemand zich eigen heeft gemaakt om situaties via vaste zo objectief mogelijke routines te benaderen. Daarnaast is een 'open mind' van belang die ruimte biedt voor paradoxale mogelijkheden. Om met Einstein te spreken: 'Logica brengt ons van A naar B en verbeelding overal.'

De 'bedrading' in ons brein is gecompliceerd. Evolutionair gesproken is zelfs sprake van drie breinen: nieuwe brein (bewustzijn, redeneren), middelste brein (emoties) en ouder brein (functies gericht op puur overleven).

Vuistregels zijn algemene regels die vaak van toepassing zijn in bepaalde situaties. Ze geven richting aan het beoordelen van situaties en het nemen

3 Een visje voor de partij

Het schaakteam van Moskou kreeg gedurende de Spartakiade, het Russisch teamkampioenschap, uitstekende maaltijden geserveerd. Het was in de tijden van de Sovjet Unie. Een official merkte nadrukkelijk op dat de spelers zich daardoor uitstekend zouden voelen en nu wel gemotiveerd, ja zelfs verplicht zouden zijn tot excellente prestaties. 'Mijn vrouw kookt thuis voortreffelijk, maar toch kan ik niet alle wedstrijden winnen', reageerde wereldkampioen Vasily Smyslov resoluut. Een diëtiste adviseerde grootmeester Boris Gulko om wortelen te eten. Gulko had daar weinig trek in. 'Er zit te weinig groen pigment in', wimpelde hij de vrouw af.

De fysieke conditie van mensen, dus ook van schakers, wordt beïnvloed door voeding, zowel eten als drinken. Opmerkelijk is dat er nauwelijks onderzoek is gedaan naar de invloed van voeding op schaakprestaties. Waarom zouden topschakers zich voor voeding of doping moeten interesseren?

Visje

Veel, zo niet bijna alle, Nederlandse topschakers besteden geen speciale aandacht aan hun voeding. Dat geldt ook voor de nationale schaakbond KNSB.

En Passant uit Bunschoten nuttigt een gebakken visje bij iedere thuiswedstrijd. Dat komt voort uit een traditie die is ingesteld door speler/sponsor Dick de Graaf, vertelt teamgenoot Richard Vedder. Voor de tegenpartij en wedstrijdleader is er ook voldoende vis. 'Daar zit geen andere filosofie achter dan dat het ervoor zorgt dat iedereen lekker op tijd is en de sfeer ontspannen. En onze drang om afwijkender te zijn dan de rest wordt er ook weer mee bevredigd!'

Grootmeester Erik van den Doel is vegetariër, maar is dat om principiële redenen. Hij is lid en activist bij de Partij van de Dieren. 'Dierenleed, milieu, de voedselprijsstijgingen die het gevolg zijn van het hebben van een grote veestapel en de honger die dit mechanisme veroorzaakt in de derde wereld. In voeding en schaken heb ik me niet erg verdiept sinds de lezing van Kees Gorter. Ik eet geen zoetigheden voor en tijdens de partij wegens de dip die daarop volgt. That's all.'

Vanaf de jaren zeventig nuttigde het eerste team van Groningen decennia lang een banaan tijdens de wedstrijd. Teamleader Johan Zwanepol is daar mee begonnen. 'Het leek mijn vrouw een goed idee, het bevordert de

4 Schaken, intelligentie en lesgeven op Leonardoscholen

Op Leonardoscholen is schaakles een onderdeel van het lesprogramma. Waarom en hoe wordt schaakles gegeven op deze scholen voor hoogbegaafde kinderen? Wat is de relatie tussen intelligentie en schaken? Wat is een goede lesmethode? Welke praktijkervaringen zijn er opgedaan? Bestaat er onderzoek naar schaakles aan hoogbegaafde kinderen? Is schaken nuttig vanwege cognitieve overdrachtseffecten op andere leergebieden of is het wellicht juist een prima middel om sociale en emotionele vaardigheden te ontwikkelen? Of is juist sprake van meta-cognitieve (leren denken) overdrachtseffecten? In hoeverre is de Stappenmethode als bottom up methode geschikt in een onderwijssysteem dat topdown leren voorstaat?

Op zoek naar antwoorden op deze vragen heb ik literatuuronderzoek gedaan (in het Nederlands, Engels, Duits taalgebied) en heb ik op drie Leonardoscholen schaaklessen geobserveerd. Ik heb correspondenties en gesprekken gevoerd met schaakdocenten en wetenschappers. Tevens heb een enquête gehouden onder achttien schaakleraren op Leonardoscholen. Daarnaast put ik uit eigen ervaring als schaakleraar op Leonardoscholen.

Wat zijn Leonardoscholen?

Sinds de eerste twee schoolklassen in september 2007 in Venlo begonnen, zijn er in Nederland circa 60 reguliere basisscholen en 10 middelbare scholen die Leonardoklassen onderdak bieden. Dat zijn klassen van meestal maximaal zestien hoogbegaafde leerlingen. Het Leonardo-onderwijs is vernoemd naar Leonardo da Vinci. De leerlingen krijgen onderwijs volgens het lesmodel en de principes van de landelijke Leonardo stichting. Hoogbegaafdheid is op deze scholen gedefinieerd als: IQ is hoger dan 130, creatief in het bedenken van oplossingen en doorzettingsvermogen om taken te volbrengen (naar Renzulli).

Speciaal onderwijs voor hoogbegaafde kinderen (twee procent van alle kinderen) is belangrijk omdat deze kinderen in het gewone onderwijs vaak stuk lopen. Slechts één op de zes maakt een universitaire studie af. Ze denken anders en sneller dan leeftijdgenoten en functioneren vaak emotioneel en cognitief op verschillende leeftijdsniveaus. Gebrek aan begrip en acceptatie door hun omgeving leidt vaak tot onderpresteren en sociale en emotionele problemen. Vaak kunnen deze kinderen niet aan de eisen van

5 Schaken en kleding: presteren en presenteren

De Europese schaakbond bereidt een kledingbeleid voor. Grootmeester Magnus Carlsen verdient geld met kledingreclame. Schoolschakers kennen hem van reclamezuilen. De Nederlandse bondscoach Vladimir Chuchelov benadrukt het belang van keurige kleding: dat geeft schaken aanzien en trekt sponsors aan. Met welke kleding presteer je optimaal?

Naast representativiteit kan kleding nog enkele functies voor schakers dienen, zoals imponeren, zelfexpressie en lekker zittende kleding, die bijdraagt aan topprestaties. Ook wordt kleding gebruikt om maatschappelijke kwesties ter discussie te stellen. Het thema 'schaken en kleding' krijgt recent meer aandacht. Maar veel amateurs blijven lekker in een slobbertrui spelen. En waarom niet? Is schaken niet voor velen bij uitstek een manier om lekker op je eigen manier bezig te zijn?

Een opmerking vooraf: dit verhaal gaat vooral over volwassen mannelijke schakers. Daar is nog wel eens een discussie over. Omtrent vrouwelijke schakers is kleding geen thema in de publiciteit. Dat is anders in sommige andere sporten, zoals de badmintonwereld. Daar woedt een discussie of vrouwen verplicht gesteld kan worden om rokjes te dragen tijdens wedstrijden. Als motief geldt betere presentatie, beter overkomen in de media en zo aantrekkelijker zijn voor sponsoring.

Kleding heeft allerlei functies. Historisch heeft het allereerst de functie van lichaamsbedekking. Het houdt de lichaamswarmte vast. Inuit dragen daarom meer en warmere kledingsstukken dan Amazonevolken. Het dragen van kleding is volgens een artikel op Wikipedia sinds 107.000 jaar gebruikelijk. Genetisch is vastgesteld dat de kledingluis toen is ontstaan, dus moet er zolang ook kleding gedragen zijn.

Het begrip kleding wordt hier ruim opgevat. Ook sieraden en zelfverzorging vallen er onder.

Zelfverzorging heeft te maken met hygiëne. Spelers die onwelriekend ruiken kunnen daarmee hun tegenstander hinderen en ze leveren niet direct een positieve bijdrage aan een fris imago voor de sport.

Hierna volgt een aantal aspecten van kleding die de schaaksport betreffen. De volgorde is ietwat willekeurig en diverse aspecten zijn vaak tegelijkertijd aan de orde.